

УДК 371.134:7

Ірина МУЖИКОВА

м. Полтава

**Місце та зміст образотворчої підготовки у професійній
освіті
майбутнього вчителя початкових класів**

Стаття присвячена визначенню місця і змісту образотворчої підготовки в професійній освіті вчителя початкових класів. Розглянуті вплив професійної школи навчання мистецтву на становлення даної загальноосвітньої дисципліни, сучасні підходи у визначенні мети викладання образотворчого мистецтва в початкових класах загальноосвітньої школи в проекції на професійну підготовку вчителя.

Професійна освіта в Українському педагогічному словнику визначається як “підготовка в навчальних закладах спеціалістів різних рівнів кваліфікації для трудової діяльності в одній з галузей народного господарства, науки, культури; невід’ємна складова частина єдиної системи народної освіти. Зміст професійної освіти включає поглиблене ознайомлення з науковими основами й технологією обраного виду праці; прищеплення спеціальних практичних навичок і вмінь; формування психологічних і моральних якостей особистості, важливих для роботи у певній сфері людської діяльності”.¹

Теоретичні засади змісту професійної освіти розкриваються в роботі В.С. Ледньова “Содержание образования” (М., 1981), в якій автор зазначає, що виділення основних галузей професійної освіти зумовлене професійно-

¹ Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – С. 275.

кваліфікаційною структурою суспільно-корисної діяльності і пов'язане з предметною градацією професійної діяльності та кваліфікаційною градацією професійної діяльності, у відповідності до якої виділяються послідовні ступені професійної підготовки. Згідно з ними, спеціаліст вищої кваліфікації повинен вирізнятися здатністю виконувати діяльність “з використанням складних алгоритмів, що вимагає конструктивних рішень, а також оперувати великими масивами оперативної і запасеної інформації; такій діяльності частково притаманні риси наукової творчості”.²

Характерною особливістю теоретичної підготовки у вищому навчальному закладі є засвоєння майбутніми спеціалістами системи знань, що відносяться до професії, яка освоюється, професійний розвиток та виховання, а також загальне виховання та розвиток. Теоретична підготовка має своїм продуктом не тільки знання, а й уміння. “Але в даному випадку уміння, що формуються, носять вторинний характер у тому сенсі, що їх загальна система в основному обумовлена системою знань, що засвоюються”.³ На дане положення ми спираємось при ствердженні, що вчитель початкових класів у процесі професійної підготовки повинен оволодіти, насамперед, певним обсягом знань у галузі образотворчої діяльності. Образотворчі уміння в даному випадку виступають вторинними по відношенню до знань і, з огляду на термін, відведений для засвоєння дисципліни “Методика викладання образотворчого мистецтва” (108 годин), а також виходячи з того, що уміння як “знання в дії”⁴ завжди оперують набутими знаннями, ми вважаємо, що постановка питання про формування

² Леднев В.С. Содержание образования: Учеб. пособие. – М.: Высш. шк., 1989. – С. 296.

³ Там само. – С. 300.

⁴ Щукина Г.И. Роль деятельности в учебном процессе. – М.: Просвещение, 1986. – С. 54.

образотворчих умінь (в академічному розумінні) у майбутніх вчителів початкових класів не є правомірною.

Головною метою підготовки вчителів у вищому педагогічному закладі є формування творчої, всебічно розвиненої, духовно збагаченої особистості майбутнього спеціаліста із науковим світоглядом, з широким професійним кругозором, яка постійно дбає про своє самовдосконалення,⁵ особистості, яка повністю відповідала б вимогам, що ставить до неї сучасне суспільство. Автори сучасних досліджень в галузі професійної підготовки вчителя (М.О. Данилов, Н.В. Кузьміна, В.О. Сластьонін, М.М. Скаткін, Л.О. Хомич, Г.І. Щукіна) відзначають, що рівень професійної готовності майбутнього спеціаліста залежить від об'єму і складу спеціальної підготовки, змісту методичної підготовки, а також від рівня загального розвитку особистості.

Майбутні вчителі початкових класів в процесі теоретичної підготовки повинні засвоїти систему знань, умінь і навичок, необхідних для “персонального використання” одного із видів професійної діяльності, що виділяються відповідно суспільному поділу праці”,⁶ тобто здійснення навчально-виховного процесу в початковій школі. Засвоєння цих знань, умінь та навичок відбувається в процесі “фахово-методичної, психолого-педагогічної та світоглядно-культурологічної підготовки” майбутніх вчителів.⁷ Таким чином, в процесі професійної освіти майбутні вчителі початкових класів отримують психолого-педагогічну підготовку, спеціальну підготовку з ряду дисциплін (філологічні, природно-математичні, естетичні), які вони будуть викладати в початковій школі, а також методичну підготовку із

⁵ Хомич Л.О. Професійно-педагогічна підготовка вчителя початкових класів. – К.: Магістр-S, 1998. – С. 129.

⁶ Леднев В.С. Содержание образования: Учеб. пособие. – М.: Высш. шк., 1989. – С. 292.

⁷ Хомич Л.О. Професійно-педагогічна підготовка вчителя початкових класів. – К.: Магістр-S, 1998. – С. 125.

даних дисциплін, вивчають дисципліни, що забезпечують загальний розвиток молодих спеціалістів.

Загальний розвиток і виховання майбутніх спеціалістів здійснюється в ході вивчення дисциплін загальноосвітнього циклу. До змісту загальної освіти входять групи навчальних предметів, які за своєю загальною спрямованістю відповідають кожному із “інваріантних базових компонентів структури діяльності”: пізнавальної, ціннісно-орієнтаційної, перетворюючої, комунікативної, естетичної, фізичної.⁸ Естетичний компонент структури діяльності передбачає включення до змісту загальної освіти предметів, що забезпечують естетичну освіту, тобто, “дисципліни світоглядно-культурологічного циклу”.⁹

Дослідження, в яких обґрунтовуються вимоги до об’єму і складу спеціальної підготовки вчителя, стосуються насамперед дисциплін, що представляють основи наук (Л.Я. Зоріна, І.Я. Лернер, В.О. Сластьонін). З їх позицій, майбутній вчитель повинен набути знань об’єкта, предмета і місця “своєї” науки з наукою в цілому, оволодіти категоріальним строем наукових знань, методологією та методикою наукового дослідження, розуміти теоретико-пізнавальне і практичне значення науки, знання закономірностей історії, сучасного стану та основних напрямків подальшого розвитку і т.ін. На жаль, в переглянутих джерелах ми не знайшли відображення питання теоретичного обґрунтування наповнення змістом такої загальноосвітньої дисципліни, як образотворче мистецтво.

Навчальна дисципліна “Образотворче мистецтво” є складовою частиною спеціальної підготовки майбутнього вчителя початкових класів і, на нашу думку, заслуговує на увагу

⁸ Леднев В.С. Содержание образования: Учеб. пособие. – М.: Высш. шк., 1989. – С. 126.

⁹ Хомич Л.О. Професійно-педагогічна підготовка вчителя початкових класів. – К.: Магістр-S, 1998. – С. 125.

щодо визначення місця і значення в складі фахової підготовки майбутніх вчителів початкових класів.

Питання про значення навчання малюванню для загальної освіти та виховання піднімалося із найдавніших часів. Ініціаторами введення образотворчого мистецтва в курс навчальних предметів загальноосвітньої школи виступали видатні педагоги і суспільні діячі минулого Песталоцці, Я.-А. Коменський, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо. Кожна епоха зробила свій внесок в скарбницю теорії образотворчого мистецтва, відкрила власні методи передачі образотворчого досвіду наступним поколінням. Знання про принципи, правила, закони і прийоми зображення фігури людини і тварин, рослин, інтер'єра вироблялися і передавалися від майстрів учням як в процесі діяльності, так і в спеціальних школах, де навчали мистецтву. Вже на кінець XIX століття в європейських країнах, в тому числі і в Російській імперії, був накопичений великий досвід професійного навчання образотворчому мистецтву. В загальноосвітній школі образотворче мистецтво в якості навчальної дисципліни з'являється наприкінці XIX століття. До загальноосвітньої школи переносилися методи навчання початківців у професійній школі, на жаль, без урахування її специфіки, що несло певні негативні наслідки. Довгий час не здійснювалася спеціальна підготовка вчителів до викладання даної дисципліни в початкових класах.

В результаті аналізу досліджень, присвячених підготовці вчителів початкових класів до викладання образотворчого мистецтва (Л.В. Бабенко, Є.С. Кондахчан, С.В. Коновець, В.С. Кузін, М.М. Ростовцев), ми прийшли до висновку, що вона взаємопов'язана із процесом викладання образотворчого мистецтва в загальноосвітній школі. З перших кроків становлення радянської загальноосвітньої школи в ній відводилося місце для вивчення образотворчого мистецтва. Так, в трудовій школі, під впливом А.В. Бакушинського, знайшла своє відображення теорія “вільного творчого малювання”, що

полягала в обмеженні впливу педагога на процес творчої художньої діяльності дитини. Мистецтву в трудовій школі відводилася виховна роль, але й не заперечувалося оволодіння дитиною певними знаннями, що стосуються komponування картини, малювання людини і тварин, зображення нескладних речей із завваженням характерних особливостей форми і т. ін.¹⁰

З утвердженням в радянському мистецтві стилю, що отримав назву “соціалістичний реалізм” та полягав у правдивому, історично конкретному зображенні дійсності в її революційному розвитку,¹¹ основи методики викладання образотворчого мистецтва в загальноосвітній школі розробляються на наукових засадах академічного рисунка. В навчальних програмах та посібниках для шкіл прослідковується чітка орієнтація вчителя на реалістичне мистецтво (В.М. Ветров, В.В. Колокольников, Є.С. Кондахчан, Г.В. Лабунська, Г.А. Назаревська, Є.Є. Рожкова). Виходять перші посібники для вчителів початкових класів та для студентів педучилищ (П.Б. Биков, В.О. Фармаковська, Є.С. Кондахчан). Зміст викладання малювання в школі розглядається в них як систематичний курс навчання елементарним основам рисунка, основам академічної грамоти. Згодом виходить ряд навчальних посібників з рисунку, живопису, основ образотворчої грамоти для вчителів образотворчого мистецтва (Г.В. Беда, В.С. Кузін, Н.В. Одноралов, А.Є. Терентьев, А.А. Унковський, Є.В. Шорохов). Слід відзначити, що досвід підготовки вчителів образотворчого мистецтва переноситься на підготовку вчителя початкових класів до викладання образотворчого мистецтва як в педагогічних училищах, так і в педагогічних інститутах (В.В. Колокольников, В.С. Кузін, М.А. Кириченко).

Для останніх десятиліть характерним є розширення кола завдань образотворчого мистецтва у світлі виховання всебічно

¹⁰ Буценко А. Образотворче мистецтво в трудовій школі. – К.; -Х.: Радянська школа, 1931. – С. 64.

¹¹ Борев Ю.Б. Эстетика. – 2-е и-зд. – М.: Политиздат, 1975. – С. 223.

розвиненої особистості. Піднімаються питання про розвиток творчих здібностей учнів, розвиток просторового мислення, образної уяви, знайомство з видатними творами мистецтва. Однак естетичне виховання дітей розглядається у невід’ємності з формуванням комуністичного світогляду, а естетичні погляди – в світлі ідейно-політичної спрямованості. Незмінним залишається головне завдання образотворчого мистецтва – дати учням знання елементарних основ реалістичного малюнка. Головне практичне завдання навчання образотворчому мистецтву в середній школі – це “оволодіння елементарними основами реалістичного малюнка, прийомами та навичками малювання”.¹²

До середини 90-х років ХХ століття в загальноосвітніх школах діє типова програма з образотворчого мистецтва. Хоча ще у 1970-х роках групою художників, педагогів та вчених під керівництвом Б.М. Неменського та Б.П. Юсова у співдружності з Спілкою художників СРСР проводяться дослідження у напрямку створення нової системи художньої освіти та естетичного виховання школярів. Результатом яких стало створення експериментальних навчальних планів та програм, нових підручників для загальноосвітніх шкіл та посібників для вчителів. Запропонована авторами програма дала змогу докорінно змінити погляди на зміст шкільного предмета “образотворче мистецтво”. Керуючись думкою про розуміння того, що, власне, є найціннішим в мистецтвах для передачі наступним поколінням, автори проголошують основною метою зазначеної програми “формування в учнів художньої культури як невід’ємної частини духовної культури”.¹³ Зміст мистецьких дисциплін з точки зору авторів, яку ми поділяємо, визначається

¹² Ростовцев Н.Н. Очерки по истории методов преподавания рисунка. – М.: Изобраз. искусство, 1983. – С. 95.

¹³ Неменский Б.Н. Мудрость красоты: О пробл. эстет. воспитания: Кн. для учителя. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Просвещение, 1987. – С. 86.

трьома групами завдань: морально-естетичними (зміст мистецтва), художньо-творчими (формування образного мислення) та засобів вираження (мова мистецтва).

Навчальна та художньо-творча діяльність учнів початкових класів полягає у формуванні основ художніх уявлень через єдність сприйняття та художньої діяльності і втілюється у новому змістовому наповненні (колір, лінія, форма, об'єм, простір, композиція).

Неменський констатує, що “суттю шкільного предмета мистецтва повинна бути не форма, а зміст, виражений через форму”, загальною ж основою форми він вважає академічну художню грамоту. Загальноосвітня школа покликана передати досвід попередніх поколінь, зробити дитину спадкоємцем головного в тій культурі, котру несе даний предмет. “Ставлення до життя (природи, людини, суспільства) є тією основною “інформацією”, що повинна засвоїти на цьому рівні дитина та передати вчитель в процесі художньо-творчої діяльності засобами мови мистецтва.”¹⁴

В Україні в період з 1990 року діють як типові, так і ряд авторських програм з образотворчого мистецтва для загальноосвітньої школи. Їх автори (Є.А. Антонович, С.П. Свид, ВА. Шпільчак, Е.В. Белкіна, Л.М. Любарська, М.І. Резниченко, С.В. Коновець) метою художнього виховання засобами образотворчого мистецтва проголошують “розвиток особистісної цілісності, духовності та послідовне формування естетичної культури”¹⁵ особистості. Серед завдань, що постають перед вчителем при викладанні образотворчого мистецтва, автори зараховують “засвоєння образотворчої грамоти” (Є.А. Антонович), ознайомлення із “засобами, якими створюється твір мистецтва” (Е.В. Белкіна), “формування знань та уявлень про образотворче мистецтво” (Л.М. Любарська), “вдосконалення практичних знань, навичок та умінь”

¹⁴ Там само.

¹⁵ Коновець С.В. Образотворче мистецтво в школі.: Метод. пос. – 2000. – С. 4.

(С.В. Коновець), тобто засвоєння мови мистецтва як форми існування художніх творів, котру, в нашому розумінні, слід вважати засобом у досягненні основної мети.

Таким чином, можна констатувати, що характерним для сьогодення стає зміщення акцентів у меті викладання образотворчого мистецтва в загальноосвітній школі. Першочерговим стає завдання формування цілісної особистості, її духовне збагачення в процесі оволодіння художньою діяльністю. Засвоєння мови мистецтва, основ образотворчої грамоти розглядаються на сучасному етапі як засоби у досягненні основної мети.

Детальний аналіз шкільних програм з образотворчого мистецтва дозволяє визначити, яким обсягом знань має володіти вчитель початкових класів для успішного здійснення керівництва образотворчою діяльністю молодших школярів.

В межах традиційного підходу до підготовки майбутніх вчителів початкових класів (С.Л. Бучинський, І.П. Глінська, М.А. Кириченко, В.С. Кузін, М.М. Ростовцев) в галузі викладання образотворчого мистецтва ми визначили такі складові цього процесу:

1. Вивчення основ образотворчої грамоти.
2. Вивчення історії та теорії мистецтва.
3. Вивчення методики викладання образотворчого мистецтва.
4. Вивчення особливостей дитячої художньої творчості.

В цілому в роботах цих авторів спостерігається спрямованість на вивчення методики викладання образотворчого мистецтва. Володіння грамотою образотворчого передбачається в них первинно. Хоча на практиці ми зустрічаємося з проблемами, пов'язаними саме з володінням образотворчою грамотою, розумінням її ролі у дитячій творчій діяльності та формуванні ціннісних відношень до дійсності, життя, мистецтва у молодших школярів.

Сучасність вимагає від особистості, особливо особистості вчителя початкових класів, не просто багажу знань, а розвинутого мислення, вміння оцінити нові факти, ідеї, явища, з якими вона буде зустрічатися в житті та праці, здатності до сприйняття, осмислення, відбору та використанню знову отриманих знань. Система знань та умінь, здобутих особистістю, повинна стати основою, необхідною для подальшої освіти та самоосвіти, розвивати пізнавальні інтереси і здатності, формувати здатність орієнтуватися та застосовувати знання в нестандартних умовах. Тому дуже важливо в процесі професійного становлення майбутніх педагогів поглиблювати і розширювати знання в галузі образотворчої діяльності як чинника їх творчого та культурного зростання.

Ірина МУЖИКОВА

Место и смысл изобразительной подготовки в профессиональном образовании будущего учителя начальных классов
Резюме

Статья посвящается определению места и содержания изобразительной подготовки в профессиональном образовании учителя начальных классов. Рассмотрены влияние профессиональной школы обучения изобразительному искусству на становление данной общеобразовательной дисциплины, современные подходы в определении цели преподавания изобразительного искусства в начальных классах в проекции на профессиональное образование учителя.

Irina MUSHIKOVA

**Fix and Contents of Representation Opening-up in a Vocational
Education
of the Teacher of Initial Classes**

Summary

The article is devoted to a fix and contents of representational opening-up in a vocational education of the teacher of initial classes. The modern approaches in definition of the purpose of teaching of fine art in initial classes in a projection to a vocational education of the teacher are reviewed influencing professional school of training to fine art on becoming of general educational discipline.